

Olejarnia z miejscowości Mnich-Kolonia, pow. Kutno, woj. łódzkie jako przykład drobnej działalności przemysłowej w środowisku wiejskim

W środowisku wiejskim wyrób oleju posiada wielowiekową tradycję. Jeszcze w okresie międzywojennym olejarnie występowały dosyć często we wsiach. Obecnie ta gałąź wiejskiego przemysłu niemal całkowicie już zamarła.

Zachowane na wsi olejarnie na terenie Polski środkowej stanowią już zjawiska unikatowe. Nierzadko jedynym materialnym śladem ich działalności są pojedyncze, wycofane z eksploatacji urządzenia technologiczne¹. Tym bardziej więc uzasadnione wydaje się dokumentowanie i opisywanie zachowanych nadal olejarni, wreszcie upowszechnianie wiedzy o tej gałęzi wiejskiego przemysłu za pomocą publikacji oraz w formie np. zajęć edukacyjnych. Myśl ta przyświecała powstaniu niniejszego artykułu, którego zadaniem jest ukazanie historii funkcjonowania olejarni pochodzącej z miejscowości Mnich-Kolonia. Realizacja tego celu nie byłaby możliwa, gdyby nie pomoc okazana przez Pana Kazimierza Traczyka². Udzielił on w 2012 roku autorowi niniejszego opracowania informacji o istnieniu urządzeń technologicznych związanych z wyrobem oleju w wymienionej wsi. Na tej podstawie możliwe było w drugiej połowie 2012 roku wykonanie prac dokumentujących zachowane jeszcze mobilia olejarskie.

Na obszarze Polski środkowej pojedyncze przykłady tego rodzaju obiektów były dokumentowane i opisywane w dotychczasowych opracowaniach. Informacje o nich odnaleźć możemy w zeszytach „*Katalogu zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce*”, będących rezultatem dokumentacji obiektów związanych z działalnością przemysłową. Wykonano ją na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX stulecia na przeważającej części obszaru ówczesnego województwa łódzkiego³. W ramach tej szeroko zakrojonej akcji kapitalnie

¹ P. Czepas, *Olejarnia w Lasocinie, gm. Kiernozia, woj. łódzkie*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, 2006, t. XXXIII, s. 145–149.

² Panu Kazimierzowi Traczykowi za okazaną mi pomoc, bez której niemożliwe byłoby powstanie niniejszego tekstu, składam tą drogą serdeczne podziękowania.

³ Opracowania te dokumentują łącznie siedem olejarni. Kilka z nich ulokowanych było w środowisku miejskim, np. w Wieluniu, Kutnie. Zob.: B. Baranowski, W. Baranowski, J.

zdokumentowano obiekty budownictwa poświadczającego przemysłową przeszłość interesującego nas tutaj kutnowskiego. Finalnym efektem prac była publikacja autorstwa Władysława Baranowskiego prezentująca historię ponad pięćdziesięciu zakładów przemysłowych i związanych z nimi budynków⁴. Wśród opisanych obiektów znalazła się m. in. olejarnia działająca przy młynie parowym w Kutnie, której wyposażenie w okresie międzywojennym stanowiły cztery prasy hydrauliczne⁵.

Ponadto na terenie Polski środkowej kilka przykładów niezwykle cennych, zachowanych w pełni olejarni lub ich urządzeń technologicznych, zdokumentował Józef Lech⁶. Niektóre z nich zostały zakupione do zbiorów Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, czego przykład stanowi wyposażenie olejarni z Brzeźnicy Nowej z terenu powiatu pajęczańskiego⁷ oraz ze wsi Mszadła położonej na obszarze powiatu skierniewickiego⁸.

Oprócz dokumentacji pojedynczych przykładów olejarni, tej gałęzi przemysłu rolno-spożywczego poświęcono również kilka prac mających w polu swojego widzenia większy terytorialnie obszar niż pojedynczy ośrodek produkcyjny. Wśród nich wymienić należy charakterystykę wiejskiego przemysłu i rękodziela, a tym olejarni na terenie Polski środkowej autorstwa Władysława Baranow-

Koliński, *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce. Powiat Pajęczno – województwo łódzkie*, 1967, t. IV, z. 1, s. 10, 19, 22, ryc. 52, 53, 54; B. Baranowski, W. Baranowski, A. Lech, *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce. Powiaty Wieluń i Wieruszów – województwo łódzkie*, 1969, t. IV, z. 3, s. 32, ryc. 37; B. Baranowski, K. Baranowski, A. Lech, *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce. Powiat Piotrków Trybunalski, Miasto Piotrków Trybunalski – województwo łódzkie*, 1971, t. IV, z. 4, s. 34; W. Baranowski, *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce. Powiaty Bełchatów i Łask – województwo łódzkie*, 1972, t. IV, z. 5, s. 34–35, ryc. 46; tenże, *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce. Powiaty Kutno i Skierniewice – województwo łódzkie*, 1974, t. IV, z. 7, s. 20.

⁴ W. Baranowski, *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce. Powiaty Kutno i Skierniewice – województwo łódzkie*, 1974, t. IV, z. 7, s. 13–35.

⁵ Ibidem, s. 20.

⁶ J. Lech, *Olejarnia w Jasieniu*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, 1958, t. II, s. 113–121; tenże, *Rawski konstruktor Michał Kostanek*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, 1959, t. I, s. 81–83, ryc. 8; tenże, *Olejarnia w Teodozjowie, pow. rawski*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, 1961, t. III, s. 103–122; tenże, *Olejarnia w Mikołajowie, pow. Brzeziny*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, 1965, t. IX, s. 201–210; tenże, *Olejarnia z Brzeźnicy w powiecie pajęczańskim*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, 1974, t. XVI, s. 105–111.

⁷ Zob.: J. Lech, *Olejarnia z Brzeźnicy w powiecie pajęczańskim*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, 1974, t. XVI, s. 105. Informacje na ten temat podają również: B. Baranowski, W. Baranowski, J. Koliński, op. cit., s. 10.

⁸ Dzieje olejarni z miejscowości Mszadła, pow. Skierniewice będą przedmiotem osobnego opracowania piszącego te słowa.

skiego⁹. Kolejnym obszarem, na którym dokonano opisu produkcji oleju jest rawskie¹⁰. Publikacją dotyczącą zaś terenu całej Polski, zawierającą również informacje o olejarniach z obszaru Polski środkowej, jest opracowanie ogłoszone drukiem przez Henryka Olszańskiego¹¹.

Mnich-Kolonia, gdzie ulokowano olejarnię będącą przedmiotem niniejszego artykułu, stanowi niewielką wieś położoną na terenie kutnowskiego¹². Założycielem i właścicielem funkcjonującej tam olejarni był Leonard Wasielewski (Ryc. 1), którego sylwetce chciałbym poświęcić teraz nieco uwagi. Urodził się on w 1923 roku w pobliskiej względem Mnich-Kolonii wsi Bociany¹³. W czasie II wojny światowej Leonard Wasielewski działał w ruchu oporu w Warszawie. Związany był z Armią Krajową, gdzie zajmował się głównie kolportażem ulotek. Z tej racji został później członkiem Związku Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów Politycznych¹⁴. Będąc z zawodu rolnikiem, po zakończeniu działań wojennych, przejął gospodarstwo rolne po swoim ojcu Janie Wasielewskim (zmarł w 1950 roku). Mnich-Kolonię zamieszkiwał aż do swojej śmierci w 2012 roku.

Historia olejarni Leonarda Wasielewskiego w Mnich-Kolonii sięga swoimi początkami pierwszej połowy lat sześćdziesiątych XX wieku. Początkowo mieściła się w jednym z pomieszczeń budynku inwentarskiego znajdującym się w jego gospodarstwie. Był to budynek murowany z kamienia polnego, w części mieszczącej olejarnię wzniesiony był z czerwonej cegły. Całość budynku zwieńczona została dwuspadowym dachem pokrytym do lat siedemdziesiątych XX stulecia słomą. W pomieszczeniu zaadaptowanym na miejsce tłoczenia oleju znajdował się również piec chlebowy, nie zachowany już w momencie podjęcia prac dokumentacyjnych.

Nie wszystkie urządzenia technologiczne olejarni, które mieściły się w budynku inwentarskim dochowały się do naszych czasów. Zostały one bowiem w latach siedemdziesiątych częściowo zmodernizowane, co wiązało się z kasacją

⁹ W. Baranowski, *Rękodzieło i przemysł wiejski*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, 1976, t. XIX, s. 213–215.

¹⁰ J. Lech, *Ludowa technika produkcji oleju w powiecie rawskim na przełomie XIX i XX w.*, „Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego”, 1966, t. VIII, s. 264–270.

¹¹ H. Olszański, *Tradycyjne olejarnictwo w Polsce*, Sanok 1989.

¹² Ta część aktualnego województwa łódzkiego była terenem, na którym prowadzono w XIX i XX wieku intensywną działalność przemysłową związaną przede wszystkim z rozwojem przemysłu rolno-spożywczego. Bardzo dużą rolę odgrywały tam zwłaszcza inwestycje w branżę cukrowniczą.

¹³ Wieś Bociany jest administracyjnie położona w gminie Strzelce, w powiecie kutnowskim w województwie łódzkim. Znajduje się w odległości około 5 km na zachód od Mnich-Kolonii.

¹⁴ Fakt ten potwierdza legitymacja członkowska nr 4465/30 wydana Leonardowi Wasielewskiemu przez Zarząd Wojewódzki Związku Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów Politycznych w Płocku w dniu 18. 01. 1993 roku.

starszych z nich. Po finalnym zakończeniu wyrobu oleju związane z tym zajęciem wyposażenie przeniesiono do murowanego garażu dobudowanego do budynku inwentarskiego.

Zachowane w Mnich-Kolonii urządzenia technologiczne olejarni stanowią: prasa typu śrubowego, mlewnik walcowy typu gniotącego oraz palenisko z prężalnikami do podgrzewania zmielonej śruty. Są one przykładami, jak niżej wykazemy, oryginalnych rozwiązań konstrukcyjnych wykonanych przez Leonarda Wasielewskiego. Pomoc w tej materii okazała olejarzowi jego rodzina dostarczając materiały niezbędne do wykonania wyposażenia technologicznego, np. w postaci elementów stalowych.

Pierwsze z urządzeń, które zostaną opisane to prasa typu śrubowego do tłoczenia oleju. Jej podstawę stanowią dwie równoległe do siebie belki drewniane. Na nich oparto żelazną ramę wykonaną z kątowników, płaskowników oraz prętów. Stabilizuje ona korpus prasy w postaci nakrętki z gwintem tzw. mutry. Jej zadaniem było prowadzenie śruby, która ma długość 35 cm i średnicę 7 cm. Od góry zakończona jest ona kołowrotem, a jej obrót możliwy był za pomocą dwóch drągów wykonanych z rur stalowych zakończonych drewnianymi uchwytami. Śruba w procesie tłoczenia oleju naciskała na żelazny, prostokątny tłok zaopatrzony w uchwyt do jego mocowania wewnątrz żeliwnej skrzynki. Ostatni z wymienionych elementów osadzony został w dolnej części prasy. Skrzynka ta posiada wymiary 37x37 cm i wysokość 25 cm. Jej wewnętrzną powierzchnię wypełnia sitowata blacha. W jednym z boków skrzynki zamocowano rurkę przeznaczoną do wycieku oleju. Całkowita wysokość opisanej tu prasy śrubowej wynosi ca 100 cm.

Kolejnym urządzeniem jest mlewnik walcowy typu gniotącego. Służył on do mielenia ziarna na śrutę przy pomocy dwóch metalowych walców o wymiarach 220x150 mm. Na osi jednego z nich ustawione zostało żelazne koło zamachowe o średnicy 46 cm, na które zakładano pas transmisyjny przenoszący na mlewnik napęd z silnika. Mechanizm walców, w tym ich regulacja, zamontowany został na drewnianej ramie stanowiącej podstawę mlewnika. Nad walcami umieszczono drewniany kosz zasypowy o skośnych ściankach. Pomiędzy belkami ramy przytwierdzono pochyle ustawioną blachę, po której spadała przemieleniona śruta do podstawianego korytka drewnianego (Ryc. 2).

Ostatnim zachowanym urządzeniem było palenisko z kociołkiem do podgrzewania śruty. I tutaj również, podobnie jak w przypadku wyżej opisanych urządzeń, Leonard Wasielewski podjął się wykonania oryginalnego rozwiązania konstrukcyjnego. Podstawę opisywanego urządzenia stanowi część beczki stalowej. W jej dolnej partii umieszczono palenisko z żelaznym rusztem wykonane z cegły spojonej gliną. Dostęp do niego był możliwy poprzez uchylane drzwiczki obracające się na zawiasie. Spaliny odprowadzane były na zewnątrz za pomocą blaszanej rury z kolankami. Na stalowej beczce umieszczono kociołek wykonany z blachy stalowej. Dostęp do niego od góry był możliwy poprzez uchylaną,

drewnianą klapę. Prostokątny, boczny otwór z blaszanym pochyłym spustem służył do wybierania podgrzanej śruty. We wnętrzu kociołka znajdowało się stalowe mieszadło umocowane na pionowej osi. Obroty mieszadła zapewniał silnik elektryczny. Jego napęd przenoszono za pomocą paska klinowego na koło pasowe, a to z kolei za pomocą dalszych przekładni połączonych m. in. łańcuchem rowerowym. Obrót mieszadła był możliwy także za pomocą koła zamachowego, pierwotnie wyposażonego w korbę ręczną, umieszczonego na zakończeniu poziomej osi przy jednym z boków kociołka.

Warto spróbować przybliżyć także już nie zachowane z podanych wyżej przyczyn urządzenia technologiczne. Smażenie śruty prowadzono początkowo w blaszanym, walcowatym kociołku obracanym ręcznie korbą. Kociołek był zawieszony na poziomej osi nad murowanym prawdopodobnie z cegły, otwartym paleniskiem. Spaliny z niego odprowadzano na zewnątrz blaszaną rurą. Urządzeniem napędzającym młewnik walcowy był początkowo prawdopodobnie silnik spalinowy produkcji niemieckiej zasilany naftą. Problemy z jego uruchamianiem spowodowały zastąpienie go silnikiem typu „S-60”, a tego z kolei o napędzie elektrycznym. Wśród dalszych modeli wykorzystywanych przy produkcji oleju można wymienić emaliowaną na biało wannę blaszaną, którą używano do matowania oraz drewniane korytko służące do zawijania gotowej do wytłoczenia porcji śruty w płachty lniane wykonane z worków pocztowych.

Zakończenie działalności olejarni nastąpiło w końcu lat osiemdziesiątych XX stulecia. Przyczynę stanowił przede wszystkim brak klientów oraz zaawansowany wiek właściciela olejarni. Nie bez znaczenia było również to, że syn Leonarda, Radosław Wasielewski nie zamierzał kontynuować działalności z powodu braku jej opłacalności.

Wyrób oleju prowadzony przez Leonarda Wasielewskiego był dodatkowym zajęciem obok pracy w gospodarstwie i miał sezonowy charakter. Olejarnia była bowiem uruchamiana tylko w okresie Adwentu przed Bożym Narodzeniem. Liczba zatrudnionych przy wyrobie oleju wahała się od trzech do czterech osób. Praca nad całością produkcji była nadzorowana przez Leonarda Wasielewskiego. Pomagali mu w niej klienci oraz osoba będąca mieszkańcem Mnich-Kolonii wynajmowana do pomocy w okresie największego natężenia prac. Okazjonalnie w pracy Leonardowi Wasielewskiemu pomagał także jego syn Radosław.

W olejarni przez cały czas jej działalności tłoczono w przeważającej mierze olej rzepakowy, okazjonalnie zaś wyrabiając olej z gorczycy. Jedną porcją zmielonego ziarna zawiniętego w lnianą płachtę i przeznaczoną do wytłoczenia nosiła nazwę kuch¹⁵. Było to około 5 kg surowca, z którego uzyskiwano około 1–1,5

¹⁵ Jest to ilość wyprażonego ziarna zawiniętego w lnianą płachtę i przygotowaną do wycisnięcia w prasie. Inne określenia zanotowane w trakcie badań etnograficznych to „załóg”, „kucha”. Zob.: J. Lech, *Olejarnia w Teodozjowie, pow. rawski*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, 1961, t. III, s. 106, 112–113, przypis 16; tenże, *Olejarnia z Brzeźnicy w powiecie pajęczańskim*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, 1974, t. XVI, s. 106; P. Czepas, *Olejarnia w Laso-*

litra oleju. Wydajność olejarni wynosiła maksymalnie 50 wytłoków w ciągu doby. Produkt uboczny stanowił tzw. makuch. Był to sprasowany placek śrutu pozostający po wytłoczeniu oleju, który przeznaczano jako dodatek do paszy dla bydła.

Podane wyżej wielkości są porównywalne z wynikami pracy uzyskiwanymi w innych opisywanych dotychczas olejarniach na terenie województwa łódzkiego. W Teodozjowie, pow. Tomaszów Mazowiecki z 12–13 kg rzepaku ozimego uzyskiwano około 5 litrów oleju, z rzepaku jarego zaś 4–4,5 litra¹⁶. W olejarni w Jasieniu, pow. Tomaszów Mazowiecki z 10 kg rzepaku otrzymywano 2,5–3 litry oleju¹⁷, zaś w Brzeźnicy Nowej, pow. Pajęczno z około 4 kg ziarna wyrabiano 1–1,5 litra oleju¹⁸.

Kosztom zakończenia należy zaznaczyć, że opisane wyżej urządzenia technologiczne olejarni zostały zakupione do zbiorów Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi w 2012 roku. Po dokonanej renowacji stanowią jeden z elementów wyposażenia budynku olejarni w „Łęczyckiej Zagrodzie Chłopskiej” w Kwiatkówku pod Łęczycą. Obiekt ten został udostępniony do zwiedzania dla publiczności w lipcu 2013 roku.

Summary

This work presents the history of an oil factory from Mnich-Kolonia located in the poviát of Kutno. The oil factory founded and owned by Leonard Wasielewski operated from the early 1960s to the late 1980s. Technological devices built by the founder of the factory were original and unique construction solutions. They included a screw oil press, a crushing roller mill, and a hearth with a cauldron to heat oil meal. In the oil factory, opened during the Advent, rapeseed oil was pressed and sometimes also mustard oil.

The remaining technological devices for oil production were bought in 2012 by the Museum of Archaeology and Ethnography in Łódź. Since July 2013, they are a part of an exhibition in the oil factory in “Łęczycka Zagroda Chłopska” [*Łęczyca Peasant Homestead*] in Kwiatkówek near Łęczyca.

cinie, gm. Kiernożia, woj. łódzkie, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, 2006, t. XXXIII, s. 147.

¹⁶ J. Lech, *Olejarnia w Teodozjowie, pow. rawski*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, 1961, t. III, s. 113.

¹⁷ J. Lech, *Olejarnia w Jasieniu*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna”, 1958, t. II, s. 121.

¹⁸ J. Lech, *Olejarnia z Brzeźnicy w powiecie pajęczańskim*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, 1974, t. XVI, s. 109.

Ryc. 1. Leonard Wasielewski (1923–2012). Konstruktor i właściciel olejarni. Zdjęcie w posiadaniu Radosława Wasielewskiego.

Ryc. 2. Urządzenia technologiczne olejarni: mlewnik walcowy i prasa typu śrubowego. Stan po renowacji na ekspozycji w „Łęczyckiej Zagrodzie Chłopskiej”. Fot. P. Czepas